

”Det är ditt eget val”

Medborgarideal och föräldraskap(ande) i nanny-tv

MAGNUS DAHLSTEDT

Abstract

I fokus för den här artikeln står skapandet av det ”goda föräldraskapet” i *SOS familj*, en svensk tv-serie som sändes på svenska TV3, hösten 2008. Hur framställs det ”goda föräldraskapet” i tv-serien? Med utgångspunkt i den teoretisering av governmentality som gjorts i Michel Foucaults fotsår, analyserar författaren de föräldra- och föräldraskapsideal som förmedlas i tv-serien, och på vilket sätt de förmedlas, som ett exempel på hur föräldrar skapas som subjekt. Den ideala förälder som framträder i tv-serien är en förälder som, vägledad av coachen, strävar efter ständig *makeover*. Målet för denna strävan är emellertid självkontroll, varigenom föräldrarna blir sina egna coacher.

Keywords: beaktelse, föräldracoachning, governmentality, nanny-tv, ansvariggörande

Introduktion

Populärkulturen lär oss mycket av det samhälle vi lever i. Inom populärkulturen bryts idéer, ideal och visioner mot varandra. Frågan är vad som kan utläsas i tv-tablån i Sverige, en ordinär vecka våren 2009.

I tablån finns ett stort antal tv-produktioner som i ett eller annat avseende synliggör människors liv och leverne, gör vardagslivet till föremål för allmänhetens granskande blickar. Inom medie- och kulturforskning har sådana produktioner på senare tid betecknats *reality tv* (Palmer 2003; Andrejevic 2004), en bred genre som består av en rad olika produktioner; från mer traditionella dokumentärer till olika slags yrkesdokumentärer, där tittaren får följa olika yrkesutövare ”bakom kulisserna”, i deras vardagliga yrkesutövande; från kändissåpor till polis- och kriminalserier; från traditionella rådgivnings-, matlagings- och trädgårdsprogram till olika varianter på temat *makeover*, där medverkande får hjälp med att på ett eller annat sätt ”göra om sig” eller någon del av sitt liv.

Just viljan till *makeover* täcker snart sagt varje enskild del av våra liv (Teschfahoney & Dahlstedt 2008), från utseende till hem och trädgård, sex och samlevnad till husdjur och grann(o)sämja, beroende(n) och sjukdomar till ekonomi, arbetsliv och karriär, fetma, motion och hälsa till barnuppfostran och familjeliv. I *makeover*-programmen finns en underliggande maning till ”gott uppförande”, riktad inte bara mot de som medverkar i programmen, utan även mot tittarna: ”Följ coachens råd, förändra er, och ni kommer att nå framgång och lycka i livet!” Förändring är ett viktigt inslag också i många program

som *inte* primärt går ut på att ”göra om” de medverkande, såsom tävlingsprogram, dokusåpor och mer traditionella dokumentärer, där människors psykosociala liv står i förgrunden, med särskilt fokus på känslor och relationer (Batich 2007).

I det följande ska jag ägna mig åt en alldeles särskild typ av *makeover-tv*, nämligen föräldracoachning. Föräldracoachning är ett forum för utbyte av idéer, ideal och tekniker kring föräldraskap. Denna typ av coachning kan ses som en form av lärande, ett slags *föräldraskapande*, där föräldrar skapar sig själva som ”ansvarstagande föräldrar”. Därmed återspeglar föräldracoachningen rådande föräldraideal, idéer om hur enskilda föräldrar bör tänka och leva för att vara – eller bli – en god förälder. I artikeln analyseras en specifik form av föräldracoachning, nämligen *SOS familj*, en svensk tv-serie som sändes på TV3 hösten 2008, och då i synnerhet det inledande avsnittet i denna serie. Vilka värden, förmågor och egenskaper får känneteckna den ”goda föräldern”? Gentemot vad urskiljs detta föräldraideal? På vilket sätt fostras ”goda föräldrar”? Vad säger detta ideal om den samtid vi lever i? Med utgångspunkt i den teoretisering kring makt och styrning som har utvecklats i Michel Foucaults fotspår analyseras dels de fostrans- och föräldraideal som förmedlas i avsnittet och dels de sätt på vilka dessa ideal förmedlas som en formering av föräldrar som subjekt.

Inledningsvis ges en teoretisk ram kring och kontextualisering av fenomenet föräldracoachning. Därefter presenteras själva tv-serien, programidén och seriens upplägg mer i detalj, följt av en mer ingående analys av just det första avsnittet av tv-serien. De bärande poängerna i analysen relateras avslutningsvis till en rad utmaningar och utvecklingslinjer i vår ”avancerat liberala” samtid.

Medborgarfostran – nu och då

Utgångspunkten för föreliggande artikel är den teoretisering kring subjektsskapande, makt och styrning som har utvecklats i Michel Foucaults fotspår. I varje samhälle, vid varje tid, etableras bestämda sanningar. Dessa *regimes of truth* (Foucault 1980) anger ramarna exempelvis för vad det innebär att vara medborgare, för vilka egenskaper och värden, förmågor och karaktärsdrag en medborgare bör ha, vilka moraliska förpliktelser som åligger enskilda medborgare, vad som krävs för att överhuvudtaget räknas som medborgare.

Utifrån ett sådant perspektiv kan det ”goda medborgarskapet” ses som ett resultat av en bred repertoar av styrningstekniker, utspridda över hela det sociala fältet (Cruikshank 1999). Skapandet av ”goda medborgare” involverar vitt skilda intressenter, system av kunskap, auktoritet och expertis.

Foucault (2008) skiljer i detta sammanhang mellan *maktteknologier* och *jagteknologier*. Medan maktteknologier ”reglerar enskilda människors uppträdande och tar dem i anspråk för särskilda ändamål eller undertrycker dem”, så handlar jagteknologier om människors självblivande, skapande av sig själva som medborgare. Dessa teknologier ”gör det möjligt för enskilda människor att av egen kraft eller med andras hjälp genomföra ett visst antal ingrepp på sina egna kroppar och själar och tankar, sitt eget uppträdande och sätt att vara – och på så sätt omvandla sig själva i syfte att uppnå ett visst tillstånd av lycka, renhet, vishet, fullständighet eller odödlighet” (s. 262).

Frågan om hur morgondagens goda medborgare skapas återkommer ständigt, i nya tappningar. Det finns en mängd olika perspektiv på medborgarskap. I raden av perspektiv

kan man bland annat nämna ett liberalt, ett kommunitaristiskt, ett republikanskt och ett radikaldemokratiskt perspektiv, som vart och ett har olika syn på relationerna mellan individ och kollektiv, stat och civilsamhälle, rättigheter och skyldigheter (Dahlgren 1995; Isin & Wood 1999). I Foucaults fotspår menar bland andra Nikolas Rose (1999) att vi idag lever i ett ”avancerat liberalt” samhälle, där styrning kretsar kring *responsibilization*, det vill säga skapande av fria och ansvarstagande medborgare, ansvariga för att staka ut sin livsbana (med allt från utbildning och arbete, politik och boende till familj och fritid) med utgångspunkt i sina *egna* ideal, förutsättningar och ambitioner. Medborgaridealet kan i detta sammanhang beskrivas som ett aktivt medborgarskap, som betonar den enskilde individens egen nytta, autonomi och ansvar – gentemot en påstått ”passiviserande” och ”omhändertagande” statlig styrning (se Fejes & Nicoll 2008; Dahlstedt 2009). I kontrast till detta medborgarskapsideal finns det som sagt andra perspektiv som lyfter fram medborgares aktiva deltagande inom exempelvis det civila samhället som en förutsättning för en livaktig demokrati, för det gemensammas snarare än den enskilde individens bästa (se t ex Dahlgren 1995).

Strävanden efter att skapa dessa goda medborgare riktas inte bara mot den uppväxande generationen, det vill säga barn och ungdomar, som med olika medel ska fogas in i bestämda mallar. Dessa strävanden riktas i minst lika hög grad mot föräldragenerationen. För att de ska kunna fostra barn och ungdomar i ”önskvärd” riktning behöver också de ”fostras”, i sin roll som föräldrar. Interventioner i den ena eller andra riktningen kan därmed inte på något enkelt skiljas åt, utan de är intimt sammanvävda i en sammansatt ”styrning genom familjen” (Donzelot 1977: 92). Det goda samhället byggs i hög grad *genom* familjen. Familjen är – om man så vill – en fundamental enhet för styrning av samhället (Hultqvist 1990).

Familjen är därmed ingen historisk konstant. Den förändras snarare över tid och rum. Samma sak gäller synen på det goda föräldraskapet. Det har under lång tid varit kärnfamiljen på heterosexuell och monokulturell grund som har utgjort den norm utifrån vilken det ideala föräldraskapet har mejslats fram (Lindgren 1999; Lindgren 2006). Utifrån denna norm har barnuppfostran och moderskap länge setts som mer eller mindre intimt sammanbundna (Richardson 1993). Under senare decennier har dock den traditionella kärnfamiljen som den självklara mallen för gott föräldraskap allt mer kommit att utmanas. I och med att allt fler barn växer upp i familjer där föräldrarna till exempel är skilda, samkönade och födda i olika delar av världen (se t ex Bäck-Wiklund & Lundström 2006; Zetterqvist Nelson 2007; Johansson 2009), har det inom forskningen på senare bland annat talats om en utveckling av ett ”modernt föräldraskap”, som ”tycks förutsätta en förmåga att handskas med tillvarons ambivalenser, till exempel den samtida önskan att vara närvarande och frånvarande eller att samtidigt ha ansvar och vara fri från ansvar” (Bäck-Wiklund & Bergsten 1997: 192).

Det har alltid varit en uppsjö av intressenter involverade i projektet att fostra ideala föräldrar – allt från kommersiella och ideella till statliga och religiösa. Formerna av auktoritet och expertis förändras över tid. Det sena 1800-talet var filantropins guldålder och det fanns en stor mängd rådgivningslitteratur med mer eller mindre uttalat religiösa undertoner (Grant 1998). Med det ökade intresset för barnet inom vetenskapen växte det gradvis fram nya institutioner och professioner kring fostran. Läkarkåren var länge den auktoritativa kunskapskällan. Under 1900-talet, med den svenska välfärdsstatens gradvisa utbyggnad, blev de statliga interventionerna för att vägleda föräldrar

och blivande föräldrar genom allehanda ”experter” allt mer tongivande, med allt från föräldrarådgivning i statlig regi till särskilda folkbildningsinsatser i radio och tv, i form av föräldrakirklar etc. (Halldén 1986; Dahl 2003; Seifarth 2007). I denna process intog psykologerna en allt mer framträdande roll. Föräldrarådgivning var en viktig del av den medborgarfostran som ägde rum inom ramen för den ”svenska modellen”.

Under senare decennier har formerna för denna fostran gradvis förändrats. I och med de ideologiska förskjutningar som ägt rum sedan åttiotalet har också föräldrafostran allt mer kommit att formas av neo-liberala ideal, med betoning på autonomi och självreglering (Gleichmann 2004). Kommersiella intressen har i detta sammanhang fått allt större betydelse när det gäller föräldraskapande. Om det vittnar inte minst det ständigt ökade utbudet av familjeterapeuter och föräldracoacher som erbjuder sina tjänster i tidningar, på tv och på Internet. Handböcker och specialtidskrifter, rådgivningstjänster och kurser, radio- och tv-program – det finns en lång rad av exempel på att på en alltjämt tilltagande kommersialisering av familjeliv, fostran och föräldraskap (Richardson 1993).

I dagens samhälle, där massmedia blir allt mer invävt i det vardagliga livet (Livingstone 1993: 5), är populärkulturen och olika slags medierade teknologier oerhört betydelsefulla för människors – och familjers – självblivande (Morley 1986). Det har bland annat hävdats att kulturen i allt högre grad används som ett slags ”verktygslåda”, i syfte att lösa allehanda problem och forma jaget på bestämda sätt (Illouz 2003: 240). Forskare inspirerade av Foucault har närmast sig just *reality tv* som en form av styrning (Palmer 2003; Andrejevic 2004; Heyes 2007). Jack Z. Batich (2007: 6f) menar till exempel att *reality tv* handlar ”mindre om att representera än om att intervensera i verkligheten; mindre om mediering än *involvering*”. Genom att se på tv lär sig människor hur det är möjligt – eller önskvärt – att vara som medborgare. Så kallad *reality tv* kan med andra ord ses som en viktig form av medborgarfostran. Vad kan vi då få syn på genom att studera just nanny-tv? Genom att studera föräldraskapsideal i ett program som *SOS familj* kan vi visserligen inte dra några slutsatser om hur föräldraskap görs i hemmet. Däremot förmedlar programmen rådande förväntningar på en ”god förälder”, som på ett eller annat sätt kan sägas bidra till föräldrarnas *självblivande* (Richardson 1993).

”Återfå kontrollen” – Programidén

Programserien *SOS familj* är en svensk variant på uppmärksammade nannyprogram som brittiska *Supernanny* och amerikanska *Canny on Call*, som sänts i flera uppgångar på svensk tv de senaste åren. Coachen i *SOS familj*, Annelie Arrefelt, medverkade 2005 i en liknande programserie, *Nannyjouren*. Programserien *SOS familj* sändes under TV3 hösten 2008 och omfattar sammanlagt tio program. Varje program är 40 minuter. På programmets hemsida beskrivs programidén enligt följande.

När hemmet förvandlats till en krigszon och föräldrarna gett upp alla utsikter att få kontroll över familjen finns ibland bara en lösning: att skaffa hjälp. I TV3s nysatsning *SOS familj* står superproffsiga Annelie Arrefelt till tjänst för att se över hela familjesituationen [...] I *SOS familj* rycker Annelie Arrefelt ut för att rädda slutkörde barnfamiljer runt hela landet. Hon hjälper trötta föräldrar att återfå kontrollen över både småbarn och bångstyriga tonåringar (<http://www.tv3.se/program/sos-familj>).

I varje avsnitt får tittaren följa en familj med olika behov av vägledning och hjälp för att klara familjesituationen. Både omständigheter och utmaningar skiljer sig mellan de olika familjer som följs i programserien, vilket också återspeglas i innehållet i respektive avsnitt. Programserien spänner över en lång rad av vardagliga spørsmål och dilemman som rör uppfostran och föräldraskap, till exempel mat- och sovvanor, trots, gränssättande, utåtagerande och aggressiva (avsnitt 3 och 7) samt introverta och självdestruktiva beteenden (avsnitt 5), rökning och alkohol (avsnitt 9). Värt att notera i sammanhanget är att programserien inte bara skildrar den traditionella kärnfamiljen. De flesta familjer som följs i de olika avsnitten består snarare av andra familjekonstellationer än den traditionella normen ”mamma, pappa, barn” – i fyra avsnitt är till exempel föräldrarna ensamstående, i ett avsnitt har föräldrarna barn både tillsammans och på varsitt håll och i två avsnitt har en av föräldrarna utländsk bakgrund.

Efter en översiktlig granskning av programserien i dess helhet har jag valt att i denna artikel särskilt fokusera på det första avsnittet i programserien. En fokusering på en mindre del av den sammanlagda produktionen möjliggör till att börja med en mer fördjupad analys av de coachande och föräldraskapande tekniker som iscensätts än en fokusering på programserien i dess helhet. Även om det konkreta innehållet i de tio avsnitten skiljer sig åt så finns det ändå en rad påfallande likheter, inte minst när det gäller upplägg och dramaturgi, hur ”familjeproblem” presenteras och ”lösningar” adresseras. Det kan i detta sammanhang vara särskilt intressant att närmare studera just det första avsnittet i programserien, eftersom det är här som tittarna för första gången introduceras i programmetts koncept. Med avseende på design, dramaturgi och inramning överensstämmer det första avsnittet i stort med övriga avsnitt i programserien.

I programmen varvas en rad diskursiva element om vartannat – speakerröst, dokumentära inslag från familjevardagen, intervjuer med coachen och de medverkande, interaktioner mellan coachen och de medverkande, tillbakablickar, musik, bakgrundsbilder etc. Programserien i dess helhet följer en enhetlig berättarlogik, som närmast påminner om upplägget i en traditionell *saga* (Bratich 2007). Först presenteras familjen. Här introduceras tittaren inför familjens särskilda problem eller konflikter. Därefter introduceras coachen och problemet eller konflikten belyses genom att coachen följer familjen en ordinär dag. Efter denna dag är det dags för coachen att intervensera i familjelivet genom sina tips och råd till föräldrarna. Avslutningsvis är det dags för själva upplösningen, där tittaren får se resultatet av coachens interventioner.

Förenklat kan man alltså säga att tittaren genom programmen får se både föräldrarna och familjerna genomgå en ”förvandling”, från *problem* till *normalt fungerande*, *kaos* till *lugn* och *harmoni*, *oansvariga* till *ansvarstagande*, *osjälvständiga* till *självständiga*, vägleda av coachen. Det huvudsakliga mönstret känns mycket väl igen från andra nannoprogram (Lunt 2008), likväl som från andra *reality tv*-produktioner. Kontrasterandet mellan *före* och *efter* är överhuvudtaget ett dramaturgiskt grepp som är vanligt förekommande i program som ”gör om” till exempel människors utseende, hem och trädgård (Taylor 2002; Illouz 2003; Bratich 2007).

I det följande analyseras föräldrars *makeover* eller självblivande med utgångspunkt i ett antal sekvenser från det första avsnittet i programserien *SOS familj*. Analysen följer den berättarlogik som beskrevs ovan.

”Det är mycket hon” – Problemet

Liksom övriga avsnitt i programserien inleds avsnittet med att familjen och dess särskilda ”problem” presenteras. Detta görs genom en serie snabba dokumentära inslag från familjens vardagsliv, intervjuer med familjemedlemmarna och speakerrösten, som har en viktig funktion när det gäller att driva berättandet framåt, skapa struktur och dramaturgi. Familjen består av mamma Madeleine, styvpappan Rickard och de två tonåringarna Yasemin och Deniz. I avsnittet förläggs fokus på relationen mellan mamma och dotter. Rickard och Deniz skymtar bara förbi i några korta sekvenser. Redan här, i början av det första avsnittet i programserien, får tittaren ta del av den typ av berättande som löper som en röd tråd genom hela serien – som blivit något av ett kännetecken för *makeover*-tv, nämligen att de medverkande talar till synes ensamma inför kameran – och tittaren (Aslama & Pantti 2006). Till synes ensam med kameran och tittaren presenterar mamma Madeleine ”problemet” i familjen enligt följande.

Madeleine: Vi har lite svårt, jag och Yasemin, att kommunicera med varandra. Det blir gärna höga röster. Yasemin har inte någon förståelse för... varken när det gäller konsekvenstänkande och... jag tycker att hon har blivit mindre förstående när det gäller känslor och... det är mycket hon... och det är lite vad jag känner.

Med hänvisning till Foucault (1980, 2008) och hans tankar kring självblivande och jagteknologier skulle denna sekvens närmast kunna beskrivas som ett slags ”bekännelse”. Genom liknande sekvenser fås de medverkande att, inför kameran och tittarna, med egna ord beskriva och reflektera kring sitt självblivande, som förälder och barn. I fokus för denna bekännelsepraktik står just den ”förvandling” som familjemedlemmarna går igenom, som en följd av deras medverkan i programmet och den coachning de därmed blir föremål för. Dessa praktiker gör medborgarna mer synliga än någonsin (Palmer 2003). Detta inslag av bekännelse är emellertid inget unikt för *SOS familj*, utan liknande inslag förekommer idag i ett stort antal *reality tv*-produktioner, svenska såväl som utländska.

Det är den problembild som föräldrarna – i det här avsnittet mamma Madeleine – ger i sin bekännelse som tjänar som utgångspunkt för det fortsatta berättandet. Sekvensen är till synes dokumentär, men är givetvis iscensatt. Eftersom mammans beskrivning av ”problemet” görs *innan* det att coachen klivit in i handlingen, framstår det som om det är mamman som beskriver situationen med sina *egna* ord. Om vi dock ser till själva *inhållet* i mammans beskrivning och hennes *ordval* – först och främst ordet ”konsekvenstänkande” – så framgår en påfallande överensstämmelse med det språkbruk och den tolkningsram som coachen senare kommer att introducera i familjen.

I den problembild som mamman presenterar är det känslor, förståelse och kommunikation som står i fokus. Av problembilden att döma är det dottern i familjen, Yasemin, som är det största ”problemet”. I avsnittet, och i programserien i stort, är det genomgående fråga om en mycket stark betoning av just känslor. En stor del av utrymmet i programmen ägnas åt att på olika sätt lära de medverkande att hantera, tala om och reflektera kring känslor. Programserien ramas alltså, liksom många andra *reality*-produktioner, in av en *terapeutisk världssyn*, med fokus på individen och hennes känsloläge, frustrationer, ångslan, stress, självförtroende, motivation, självförverkligande (jfr Furedi 2004; Aslama & Pantti 2006).

”En räddning” – Coachen träder in

När problemet nu har ringats in introducerar speakerrösten själva huvudfiguren i programserien, coachen Annelie Arrefelt. Vinjetten och presentationen är identisk i samtliga avsnitt.

Speakerröst: Annelie Arrefelt är expert på barn och föräldrar. Hon är en pedagog med gedigen bakgrund inom barn- och ungdomsfrågor. Hon arbetar framgångsrikt både med ungdomar som straffat ut sig själva ur samhället och med krisrådgivning åt småbarnsfamiljer. Hon tar sig an sina klienter under en koncentrerad tid och reder ut deras problem med en rad åtgärder. Ofta är det föräldrarnas beteenden som tar den längsta tiden att förändra. För många familjer blir mötet med Annelie en räddning. Hon vägrar att se någon som ett hopplöst fall. Hon ser bara möjligheter hos dem hon jobbar med.

Enligt vissa forskare har *reality/makeover-tv* bidragit till att utmana konventionella former av auktoritet och ”expertis” (Livingstone 1993; Taylor 2002). Med starka ordval – ”expert”, ”gedigen bakgrund” och ”arbetar framgångsrikt” – understryker dock speakerrösten på ett markant sätt coachens auktoritet. Coachens roll som ”expert” är en viktig del av programseriens koncept, vilket också framgick ovan, när jag återgav beskrivningen på programmets hemsida. Coachen utgör en slags hjältefigur, en räddare i nöden: ”För många familjer blir mötet med Annelie en räddning”. Uppgiften består i att på kort tid förändra familjens beteenden och tillhandahålla redskap för att familjen ska kunna lösa sina problem. Det coachande arbetssättet beskrivs som en strävan efter att i det längsta se möjligheter snarare än svårigheter och problem, att fokusera det positiva och inte låsa fast sig i negativa tankebanor. Den principiella hållningen är här att alla föräldrar och familjer kan förändras – allt de behöver är hjälp på traven, det vill säga rätt vägledning. Det huvudsakliga angreppssättet går igen i den omfattande och alltjämt växande floran av självhjälps- och coachninglitteratur, inte minst med inriktning mot fostran och föräldraskap (Johansson 2007).

Under sin första dag i familjen följer coachen uppmärksamt varje steg familjemedlemmarna tar, lyssnar intensivt till varje ord de faller. Principen är densamma i samtliga avsnitt. Programserien får därmed karaktären av en långtgående ”övervakning” av familjens inre liv, som får familjemedlemmarna att reflektera över sig själva och sina beteenden, en process där också tittaren medverkar (Andrejevic 2004; Lunt 2008). Tittaren kan nämligen i sin tur se hur coachen följer familjemedlemmarnas rörelser, hur hon står vid sidan av, iakttagandes. I det första avsnittet får tittaren med längre sekvenser och närbilder själva följa coachens granskande blickar, hennes ansiktsuttryck och miner som respons på hur relationerna mellan familjemedlemmarna utvecklas.

Med utgångspunkt i dessa iakttagelser får tittaren därefter ta del av coachens bedömning efter sin första dag i familjen.

Anneli: Jag tror inte mamma inser hur illa det här är. För mig lyser det varnings-signaler, röda lampor och det ringer i klockor överallt i den här situationen. Ett halvår ett år till så har den här situationen helt gått mamma Madeleine ur händerna. Det förstär man väldigt, väldigt fort.

Problemet är därmed identifierat – återstår då lösningen.

”Så är det bara” – Kontraktet

En avgörande sekvens som återkommer i samtliga avsnitt är den sekvens där coachen presenterar sina förslag till åtgärder för hela eller delar av familjen. I det första avsnittet i programserien träffar coachen mamman och dottern kring ett bord ute på gården. Styvpappan Rickard och lillebror Deniz är dock inte med vid bordet. Klipp från samtalet runt bordet varvas med coachens tillbakablickar på den gångna dagen i familjen och hennes fördjupade analys av familjens situation, enskilt med kameran. Med vid bordet sitter också en annan ”expert”, Patric Stacksjö, som presenteras som ”utbildad kommunikolog”.¹ Med hans hjälp introducerar Anneli en speciell teknik eller ”plan” i familjen, ”teckenekonomi”.

Anneli: Han har en jättebra, väl fungerande, utprovad plan, den heter teckenekonomi. Det handlar om att man delar upp dagen. Han ska få berätta allting kring det.

Patric: Mycket av tjafset uppkommer för att man inte riktigt vet hur saker och ting ska vara. Då är den här teckenekonomin väldigt bra, för det är egentligen bara som ett schema, veckoschema. Där man kommer överens om vad som ska vara på dagarna, vad som förväntas utav dig, att du ska göra på dagarna. Och utifrån de sakerna så får man även då betalt, veckopengen, så att säga, och de bitarna. Så att mycket av det här med tjafset, man behöver liksom inte argumentera om saker och ting. Ni har redan kommit överens om det så att...

Anneli: Så är det bara...

Patric: Ja, så är det, och det är jättebra för dig också Yasemin...

Yasemin: Mm...

Patric: ...att valet ligger hela tiden hos dig som person, att välja. Då vet du vad du kan välja mellan, då vet du vad konsekvensen blir av att *inte* göra som det står i teckenekonomin.

Lösningen, ett veckoschema med positiv förstärkning om schemat följs, lanseras i samtliga avsnitt i programserien, i lite olika varianter. Scenen kring bordet i det första avsnittet kan ses som ett pedagogiskt iscensättande av veckoschemat som fostransteknik. För att ge särskild tyngd åt framställningen har särskild ”expertis” inviterats. I övriga avsnitt är det coachen Anneli som på egen hand drar upp riktlinjerna för de lösningar som ska tillämpas i respektive familj.

Grundidén bakom teckenekonomin finns i en rad olika tappningar. Gemensamt för dessa olika varianter är dock att de bygger på den terapeutiska strävan efter att förändra människors tänkande och handlande genom att bekräfta vissa beteenden och ”släcka ut” andra. Teckenekonomin iscensätts i de olika avsnitten genom en mix av motiverande och disciplinerande tekniker. Förutsättningen är att det upprättas ett slags ”kontrakt”, som de ingående parterna ska följa. Idén är att parternas beteenden ska mötas med olika slags respons, beroende på hur de stämmer överens med den överenskommelse som träffats. Kontraktet är inte förhandlingsbart: ”man behöver liksom inte argumentera om saker och ting”. Själva argumentationskedjan kring doktrinen om teckenekonomin är emellertid motsägelsefull. Alla *är* en möjlighet i sig själva, men måste samtidigt *formas* till en möjlighet. Syftet med kontraktet är att det ska formas ett kalkylerande subjekt, förmöget att sätta situationen här och nu i ett längre tidsperspektiv, reflektera över vad olika val kan få för slags konsekvenser, i det långa loppet.²

Efter det att spelreglerna kring teckenekonomin beskrivits mer ingående är det dags att träffa en överenskommelse.

Patric: Hur tycker du det här låter?

Madeleine: Jag tycker det här låter jättebra. Absolut.

Patric: Är du med på noterna?

Yasemin: Ja.

Madeleine: Det är väldigt strukturerat och tydligt.

Patric: Ja, men det är det ju. Och ni får bägge två möjligheter att påverka, till något bättre.

”Förhandlingen” dokumenteras med upprepade närbilder på de närvarande, som ingående granskar kroppshållning, gester och minspel hos var och en. Som allra mest påtaglig är känslan av granskning eller övervakning i närbilderna på Yasemin, som vid flera tillfällen tittar bort från kameran, gömmer ansiktet i händerna och sjunker ihop över bordet. Kontraktet är upprättat. Yasemin bekräftar att hon är ”med på noterna”. Motvilligt, men likafullt. Familjen är överens om att följa de riktlinjer som teckenekonomin anger.

”Anneli coachar” – Scen 1

Den första utmaning som den coachande Anneli och den coachade mamma Madeleine möter är när det är dags för Yasemin att stiga upp på morgonen.

Madeleine: Klockan är kvart i åtta. Gå upp nu!

Yasemin: Fan, inte dra i täcket! Är du dum i huvudet eller?

Madeleine: Är du vaken nu Yasemin, så att du kan klä på dig?

Yasemin: Ja.

Anneli: Bra, för valet är ju ditt. Det är så det är tänkt. Nu har mamma väckt dig i varje fall. Du vet vad som gäller, Yasemin. Det är ju ditt eget val och din egen chans till pengar.

Anneli påminner om kontraktet, dock utan att nämna det med ord. I fokus för coachningen, i denna likväl som i andra sekvenser, står principen om ansvarstagande. Coachen uppmanar Yasemin att göra aktiva och medvetna val och ta konsekvenserna av de val som görs. En avgörande faktor är här att göra Yasemin *motiverad* att göra aktiva val. I enlighet med beteendeterapins principer poängterar coachen inför kameran att motivation skapas genom ”positiv förstärkning”.

Anneli: Allting handlar ju om att det är positiv förstärkning och att man uppnår saker. Det aldrig handla om att man drar bort från en befintlig pott, att någon liksom tar någonting från Yasemin. Utan det hon måste känna är att hon sitter vid sitt eget roder, hon ror sin egen båt. Det är dags att påverka henne att välja bra saker och välja bort dåliga.

Coachningens utgångspunkt är att det är individen som styr utvecklingen. Det gäller att få Yasemin att känna att ”hon sitter vid sitt eget roder, hon ror sin egen båt”. Detta ansvariggörande är emellertid paradoxalt, åtminstone i två avseenden. För det *första*: Det är coachen som styr händelseutvecklingen, som iscensätter familjens omvandling. Samtidigt är idén att den som coachas ska fås att själv *vilja* förändras. Förändring bör

vara ett resultat av en *inre* drivkraft snarare än *yttre* påtryckningar (Heyes 2007). Genom coachningen bearbetas *hela* familjen, barn såväl som föräldrar. Alla behöver motiveras, fås att utveckla en egen drivkraft, en egen vilja till förändring. För att barnen ska kunna motiveras behöver samtidigt föräldrarna motiveras. För det *andra*: Utgångspunkten är att barnet själv ska få välja, men alternativen är redan på förhand definierade – vissa som *bra*, andra som *dåliga*: ”Det är dags att påverka henne att välja bra saker och välja bort dåliga”.

”Anneli coachar” – Scen 2

I syfte att göra Yasemin mer ansvarstagande intervenerar coachen genom att ge mamma Madeleine en bred repertoar av tips och råd, instruktioner och uppmaningar, både enskilt och i olika situationer med Yasemin (”Bra, nu var du duktig”, ”Stå på dig nu”, ”Nu tycker jag att...”). Teckenekonomin visar sig dock till en början fungera allt annat än friktionsfritt. Det visas inte minst i en scen där coachens bekräftande helt spårar ur. Scenen är något av en vändpunkt i programmet.

Yasemin: Du bestämmer inte!

Madeleine: Yasemin, vet du vad? Det är en vuxen människa du pratar med. Jag har aldrig hört dig bete dig så här illa mot en annan vuxen.

Yasemin: Hon bryr sig för mycket.

Anneli: Ja, precis. Jag bryr mig för mycket, för jag jobbar med det här. Jag vet precis hur det kommer att gå.

Yasemin: Hon ska ge mig en glass.

Anneli: Ha, den glassen kan du se dig i månen efter. Ditt beteende...

Yasemin: Du bestämmer inte. Du har gjort mamma dålig! Du har gjort henne till en dålig människa.

Anneli: Precis.

I denna scen framgår att coachen i detta skede i programmet inte bara följer familjen på distans, utan direkt intervenerar i familjelivet. Hennes interventioner möter emellertid starkt motstånd, från Yasemin. Annelis auktoritet som coach utmanas, varför hon är tvungen att tydligt markera sin roll som ”expert”. Hon understryker korthugget att ”jag jobbar med det här” och ”Jag vet precis hur det kommer att gå”. Det bekräftande språkbruket har ersatts av ett rakt och gränssättande språkbruk: ”den glassen kan du se dig i månen efter”.

I nästa klipp sitter mamma Madeleine återigen ensam med kameran, reflekterande kring det som nyss inträffat. ”Jag var nästan hatisk i fredags”, berättar hon. ”Jag hatade mitt eget barn. Det känns skrämmande att hat och kärlek är så nära varandra”. Situationen påminner starkt om ett slags bekännelse. Till tonerna av lugn, melankolisk musik och bilder på Yasemin i *slow-motion*, beskriver mamman sina känslor, reflekterar över hur hon reagerat – och om sin utveckling som förälder.

Madeleine: Det är jättejobbigt bara att se henne i det här tillståndet. Men samtidigt fick jag en förklaring till vad det var som gjorde att hon blev så arg. För att jag tyckte att det var liksom en överreaktion, från att vilja ha en glass till att bete sig på det sättet, att maktkampen mot mig var enorm. När hon inte fick som hon ville, då förlorade hon kampen och det var svårt för henne. Lika svårt för mig också.

Bekännelsen är ett viktigt led i skapandet av den ”goda föräldern”. Inför tittarna och för sig själv tränas föräldern i att bearbeta och hantera sina och övriga familjemedlemmars känslor. Genom påbjuden granskning och kontinuerlig reflektion skapas ett mer självmedvetet föräldrasubjekt. Coachningen erbjuder en uppsättning tolkningsmodeller, en begreppsflora och ett språkbruk för att beskriva, tolka och förstå det som händer i familjen. Med hjälp av de verktyg som coachningen försett henne med kan mamma Madeleine tolka hur både hon själv och dottern Yasemin känner och reagerar. De har gett henne en ”förklaring till vad det var som gjorde att hon blev så arg” – nämligen att ”maktkampen... var enorm”. Mamman har därmed anammat coachspråket, gjort det till en integrerad del i hennes förståelse av sig själv som förälder – och av barnet.

”Starkare i min roll som mamma” – Avskedet

Mot slutet av programmet är det så dags att ta avsked. Avskedet iscensätts som en känslomässig situation. Glad up-tempo-musik och textrader som ”It’s a brand new world, it’s a brand new day” och ”Feel alright” understryker en sammantaget starkt positiv känslöstämning. Enligt det budskap som förmedlas är det en *ny* familj som coachen tar avsked från, en annan familj än den hon tog sig an i början av programmet. Avslutningen visar på de positiva resultat som coachens ansträngningar har lett till, inget mindre än en *family makeover*, från problem till möjlighet, avvikande till normal, kaos till harmoni, konflikt- till konsekvensorientering. En efter en får familjemedlemmarna själva beskriva den förändring som ägt rum.

Journalist: Hur tycker ni att det här har påverkat er?

Madeleine: Jag har blivit starkare i min roll som mamma. Jag har fått lite mer kött på benen med lite hjälpmedel och nya kontakter så att säga. Så det känns jättebra faktiskt.

I ännu en bekännelseliknande talakt intygar mamma Madeleine att hon verkligen *har* förändrats, att hon *har* tagit till sig av coachens tips och råd, gjort dem till sina. Coachens intar här rollen som *förebild*, den som kan lära ut de normer, beteenden och förväntningar som anses önskvärda (Morreale 2007: 98f). Coachen blir samtidigt förebilder för *tittarna*. Som tittare förväntas vi lära oss av den *makeover* som de medverkande gått igenom, inse ”omvandlingens makt” (Bratich 2007: 19f). Som i den traditionella sagan finns här en tydlig sensmoral: Följ coachens tips och råd, och även *ni* kommer att lyckas. Det är dock inte bara coachen som agerar *förebild* i tv-serien, utan hela familjen. I någon mening fungerar den medverkande familjen som levande lärande exempel på hur framgångsrik coachningen kan vara. Bekännelsen ger ytterligare liv och kraft åt denna sensmoral.

Budskapet är emellertid inte *slutet*, utan öppet för olika slags tolkningar (Morley 1986). Tittaren kan å ena sidan *identifiera* sig med familjen, känna igen sig, se värdet av omvandling enligt coachens principer, få tips och råd om hur hon eller han själv kan förändra sitt föräldraskap. Tittaren kan å andra sidan *distansera* sig från familjen, få känslan av att den egna familjen trots allt är jämförelsevis ganska så normal och därmed bli stärkt och bekräftad i sin egen roll som förälder. I båda fallen normaliseras dock de bestämda värden och beteenden som coachen initierat (Palmer 2004; Heyes 2007).

Avslutande reflektioner

I varje tid finns det en vilja att fostra föräldrar, liksom barn och ungdomar, till goda medborgare (Donzelot 1977). Det finns självklart en rad viktiga skillnader till exempel mellan det sena 1800-talets rådgivningslitteratur om hem, uppfostran och familjeliv, efterkrigstidens råd i radio och tv och dagens nanny-tv, som säger något om den bestämda tid och den plats där ”coachningen” äger rum, men det finns också en slående historisk kontinuitet just i viljan att coacha föräldrar. De konkreta formerna, teknikerna, tiderna skiljer sig åt, men viljan att coacha är i allt väsentligt densamma.

Denna artikel har kretsat kring viljan att coacha föräldrar, såsom den gestaltas i programserien *SOS familj* och då i synnerhet i det inledande avsnittet, där programseriens angreppssätt lanseras för första gången inför tittarna. Även om innehållet skiljer sig åt i de tio avsnitten i serien så går det ändå att skönja ett tydligt mönster i hela programserien. Genom hela programserien, från första till sista avsnitt, är det ett särskilt slags subjekt som normaliseras. Det som kännetecknar detta subjekt är förmågan att kalkylera, känslan av ansvar och viljan till förändring. Den coachning som praktiseras i programserien går i mångt och mycket ut på att ruska om de medverkande föräldrarna, få dem att bli varse om sina brister och fel för att därigenom frammana en vilja att förändra sin föräldraroll, så att de i sin tur ska kunna fostra barnen i enlighet med denna normalitet. I de tio avsnitten i programserien iscensätts en liknande uppsättning fostranstekniker som i olika avseenden syftar till att ansvariggöra barn och ungdomar, få dem att reglera sig själva utifrån omgivningens krav och förväntningar. Veckoschemat och kontinuerlig belöning är tekniker som föräldrar får lära sig att anamma i samtliga avsnitt, i olika tappningar och situationer. På en viktig punkt skiljer sig emellertid det inledande avsnittet från resten av programserien – och det är det entydiga utpekandet av just barnet som ”problemet” i familjen. I merparten av avsnitten är det snarare hela familjen, både barn *och* föräldrar, som framställs som problematisk. Flera avsnitt riktar exempelvis uppmärksamhet mot de särskilt problematiska föräldrar som beskrivs som ”curlingföräldrar” (avsnitt 2 och 9), det vill säga föräldrar som inte tar sitt ansvar när det gäller att sätta gränser och ställa krav (jfr Johansson 2007). För att dessa föräldrar ska kunna fostra sina barn till ansvarstagande medborgare behöver också *de* ansvariggöras.

Vad säger då egentligen de föräldra- och medborgarideal som förmedlas i *SOS familj* om dagens samhälle? I Sverige, liksom i en rad andra länder runt om i Europa och andra delar av världen, har det under senare decennier växt fram ett ideal om ett aktivt medborgarskap, i en tappning som lägger allt större vikt vid den enskilde individens autonomi, initiativförmåga och valfrihet, gentemot kollektiv handling, statlig styrning, jämlikhetssträvanden och omfördelning av resurser. I enlighet med detta medborgarskapsideal går styrning av samhället allt mer ut på att med olika medel främja enskilda medborgares aktiva deltagande och ansvarstagande, framför ”passivitet” och osjälvständigt ”beroende” av statligt understöd. En god medborgare förväntas ”göra rätt för sig” och ”förtjäna” sina rättigheter. Rättigheter vägs mot – och underordnas – skyldigheter (Tesfahuney & Dahlstedt 2008). I fokus för många av dessa strävanden står just familjen – och inte minst föräldrarna. Det är genom familjen som det goda samhället byggs.

Fenomenet föräldracoachning avspeglar i någon mening dessa pågående omvandlingar. Det kan dels ses som ett uttryck för en accelererande *individualisering* av samhället (se t ex Johansson 2007). Den ideala förälder som föräldracoachningen tycks eftersträva är ett subjekt i ständig strävan efter *makeover*, vägled av coachen. Målet för denna

strävan efter *makeover* är dock självkontroll, att den enskilde föräldern sist och slutligen ska bli sin *egen coach*. För att bli sin egen coach behövs emellertid fortsatt vägledning. Coachningen består av en bred repertoar av tekniker, som rymmer såväl *maktteknologier* (reglera, sätta gränser, ställa krav, övervaka, granska) som *jagteknologier* (motivera, göra egna val, bearbeta och reflektera över sig själv) (jfr Foucault 2008).

De budskap som coachen i *SOS familj* förmedlar känns igen från en rad andra sammanhang, inte minst från senare års diskussion kring ”livslångt lärande”, i Sverige, i EU och i andra delar av världen (Fejes & Nicoll 2008). För att nå framgång – som förälder, barn och framtida medborgare – behöver du ständigt ”göra om dig”, vara ”i takt med tiden”, vara beredd att anpassa dig efter det situationen kräver – ”livet kommer att bli en evig ekonomisk omdaning av självet” (Rose 1999: 161). Livet i denna ”avancerat liberala familj” (Donzelot 1977: 228) framstår därmed som ett enda långt självblivande, ett slags livslång läroprocess. Utgångspunkten för de tips och råd som coachen ger är att det är den enskilde föräldern som behöver ”göra om” eller anpassa sig, inte samhället (Morreale 2007).

Principen om valfrihet är något av ett samtida existensvillkor: ”moderna individer inte bara är ’fria att välja’, de är *tvungna att vara fria*, att både förstå och leva sina liv i enlighet med valets princip” (Rose 1999: 87). Med hjälp av teckenekonomins rationalitet – välj rätt och gör rätt för dig – iscensätts ett levnadsmönster som helt och hållet utgår från denna val(o)frihetens princip. Ansvarstagande föräldraskap blir härmed det samma som att fostra barnen till medborgare som stakar ut sina liv utifrån valets princip. Ansvarstagande är de föräldrar som fostrar barnen till att se på sig själva och sina liv enligt följande. Livet är det du själv gör det till. Låt dig inte styras av andra. Gör dina egna val. Rättigheter gör du dig förtjänt av. I enlighet med val(o)frihetens princip har alla potential att lyckas, det gäller bara att ta för sig och inse sin inre potential. De som emellertid väljer att *inte* göra aktiva val, som inte förmår att inse och kalkylera med de långsiktiga konsekvenserna av sina val, är dömda att misslyckas och har – sist och slutligen – bara sig själva att skylla. Det är den yttersta konsekvensen av teckenekonomins rationalitet. Som coachen Anneli formulerar saken, i samtal med tolvåriga Yasemin: ”Det är ju ditt eget val”.

I vare sig det inledande avsnittet av *SOS familj* eller resten av programserien ges något utrymme för alternativa tolkningar av problem och lösningar än de som coachen tillhandahåller. Inget utrymme ges för andra förståelser av medborgarskap, som går *bortom* en individualiserande, terapeutisk tolkningsrepertoar. En alternativ förståelse skulle till exempel kunna betona ansvarstagande inte bara som en fråga om individuell nyttomaximering utan som en fråga om allmännyttan, kollektiv handling och förhandling mellan jämlikar (Dahlgren 1995). Villkoren för ”förhandlingen” är här inte givna på förhand, som i det första avsnittet av *SOS familj*, definierade av coachen eller någon annan privilegierad aktör. För en sådan förståelse vore det angeläget att uppmärksamma de sociala, ekonomiska och kulturella dominansförhållanden som formar människors möjligheter att *vara* medborgare (Isin & Wood 1999) och inte bara – som i programserien – sätta dem inom parantes, som om de inte existerade eller hade någon större betydelse (jfr Fraser 2004).

Varje saga har, som vi alla vet, ett lyckligt slut. Eftersom medborgare inte *finns*, utan ständigt måste *skapas*, så betyder det att medborgare också kan återskapas och att medborgare kan skapa sig själva, på nya sätt (Cruikshank 1999). Hur sagan slutar? ”Slutet

på sagan, om det finns något, beror på förmågan bland nya subjekt att skapa villkor för sin egen omvandling” (Bratich 2007: 22).

Noter

1. ”Kommunikologi” är läran om struktur och dynamik inom kommunikation och förändring.
2. Liksom andra typer av kognitivt beteendeterapeutiska modeller legitimeras dessutom teckenekonomin att det är en beprövad metod, det vill säga med hänvisning till principen *what works* (Pitts, 2007). Det är, som coachen Anneli understryker, i början av samtalet kring bordet, en ”väl fungerande, utprovad plan”.

Referenser

- Andrejevic, M. (2004) *Reality TV*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Aslama, Minna & Pantti, Mervi (2006) ‘Talking Alone’, *European Journal of Cultural Studies*, 9 [2]; 167-184.
- Bratich, Jack Z. (2007) ‘Programming Reality’, i Heller; Dana (red.) *Makeover Television*. London: I.B. Tauris.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Bergsten, Birgitta (1997) *Det moderna föräldraskapet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Lundström, Tommy (red.) (2006) *Barns vardag i det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och kultur.
- Cruikshank, Barbara (1999) *The Will to Empower*. Ithaca Cornell University Press.
- Dahl, Thomas (2003) ‘Samhällsvaccin i etern’, i Sandin, Bengt (red.) *Politik, påverkan och vägledning*. Värnamo: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Dahlgren, Peter (1995) *Television and the Public Sphere*. London: Sage.
- Dahlstedt, Magnus (2009) *Aktiveringens politik*. Malmö: Liber.
- Donzelot, Jacques (1977) *The Policing of Families*. London: John Hopkins Press.
- Fejes, Andreas & Nicoll, Katherine [red.] (2008) *Foucault and Lifelong Learning*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (1980) *Power/Knowledge*. New York: Pantheon.
- Foucault, Michel (2008) [1979] ‘Självteknologier’, i *Diskursernas kamp*. Stehag: Symposion.
- Fraser, Nancy (2004) *Den radikala fantasin*. Göteborg: Daidalos.
- Furedi, Frank (2004) *Therapy Culture*. Routledge: London.
- Gleichmann, Lee (2004) *Föräldraskap mellan styrning och samhällsomvandling*. Stockholm: HSL.
- Grant, Julia (1998) *Raising Baby by the Book*. New Haven: Yale University Press.
- Halldén, Gunilla (1986) *Alva Myrdals föräldrakring 1931*. Stockholms universitet: Pedagogiska institutet.
- Heyes, Clessida J. (2007) ‘Cosmetic Surgery and the Televisual Makeover’, *Feminist Media Studies*, 7 [1]; 17-32.
- Hultqvist, Kenneth (1990) *Förskolebarnet*. Stehag: Symposion.
- Illouz, Eva (2003) *Oprah Winfrey and the Glamour of Misery*. New York: Columbia University Press.
- Isin, Engin F. & Wood, Patricia K. (1999) *Citizenship & Identity*. London: Sage.
- Johansson, Thomas (2007) *Experthysteri*. Stockholm: Atlas.
- Johansson, Thomas (2009) *Famjeliv*. Malmö: Liber.
- Kindblom, Tina (2005) *Nannyboken*. Stockholm: Bonnier fakta.
- Lindgen, Anne-Lie (1999) *Att ha barn med är en god sak*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Lindgren, Cecilia (2006) *En riktig familj*. Stockholm: Carlssons.
- Livingstone, Sonia M. (1993) *Talk on Television*. Florence: Routledge.
- Lunt, Peter (2008) ‘Little Angels’, *Continuum: Journal of Media and Cultural Studies*, 22 [4]; 537-546.
- Morley, David (1986) *Family Television*. London: Comedia.
- Morreale, Joanne (2007) ‘Faking It and the Transformation of Identity’, i Heller; Dana (red.) *Makeover Television*. London: I.B. Tauris.
- Palmer, Gareth (2003) *Discipline and Liberty*. Manchester: Manchester University Press.
- Palmer, Gareth (2004) ‘The New You’, i Holmes, Sue & Jermyn, Deborah (red.) *Understanding Reality Television*. London: Routledge.
- Pitts, John (2007) ‘Who Cares what Works?’, *Youth and Policy*, 95; 5-24.
- Richardson, Diane (1993) *Women, Motherhood and Childrearing*. Basingstoke: Macmillan.
- Rose, Nikolas (1999) *Powers of Freedom*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Seifarth, Sofia (2007) *Råd i radion*. Stockholm: Carlssons.
- Taylor, Lisa (2002) 'Gardening Lifestyle Television from Ways of Life to Lifestyle', *European Journal of Communication*, 17 [4]; 479-493.
- Tesfahuney, Mekonnen & Dahlstedt, Magnus [red.] (2008) *Den bästa av världar?.* Stockholm: Tankekraft.
- Zetterqvist Nelson, Karin (2007) *Mot alla odds*. Malmö: Liber.

Internet

TV3: <http://www.tv3.se/program/sos-familj> [besökt 08-10-20]

